

הרב יוסף כרמל שליט"א

ראש הכולל

דינא דמלכותא דינא

פתיחה

שאלת היסוד הציבורית בנושא דינא דמלכותא עלתה על שולחנם של חכמים ביתר תוקף עם הקמתה של מדינת ישראל¹. חזרו וניעורו דברי הר"ן (נדרים כח. ד"ה במוכס העומד) בשם בעלי התוספות:

“...אבל במלכי ישראל לא, לפי שארץ ישראל כל ישראל שותפין בה”².

וממילא, נשאלו השאלות מה מקור ההלכה באומות העולם, ומה מקורה בישראל. נראה, שיש צורך בבירור יסודי, בשאלה מה הופך שלטון לחוקי מבחינה הלכתית, והאם השאיפה לשלטון אידיאלי מבחינה רוחנית, משפיעה על מעמדו של השלטון על פי דין תורה. במאמר זה, לא נדון בשאלה מה קורה כאשר ישנה, לכאורה, התנגשות בין מה שנראה כדין תורה, לבין מה שמוגדר כחוק, אף על פי, שלמסקנת דברינו תהיה השפעה גם על תחום זה. עיקר דברינו יתמקד בשאלת הזכות לגבות מסים, שהיתה תמיד נקודת המבחן של כל שלטון³.

¹ מאמר זה נכתב בשולי גלימתו של מו"ר הגר"ש ישראלי זצ"ל, שדן באריכות בנושאים אלה, הן בקובץ "התורה והמדינה", הן בספרו "עמוד הימיני" (סימנים ז-ט), והן במאמרים שונים בספרו "חוות בנימין".

² לדעת בעלי התוספות סמכות המלך נובעת מבעלותו על הקרקע. לשאלה זו גם היבטים מוסריים, והיא שאלת מפתח בתחום האתיקה הכלכלית במיוחד בשאלת היחס בין אדם לחברה בה הוא חי, ועוד יותר, בין אדם ובין מדינתו. קל וחומר, לאדם שחי במדינת היהודים, שהגדירה עצמה במגילת העצמאות כמדינה יהודית.

³ עיין מל"א יב, יח, ובתקופה המודרנית - "מסיבת התה" של בוטנן.

חוקיות השלטון

שאלת חוקיות השלטון לא נדונה במקורות התלמודיים במפורש אבל נרמזה בשני מקומות. בירושלמי (הוריות פרק ג הל' ב) איתא⁴:

"מלך ישראל ומלך יהודה שניהן שוין, לא זה גדול מזה ולא זה גדול מזה. ומה טעמא? ומלך ישראל ומלך יהודה וגו' בגורן⁵ - כבגורן. אמר רבי יוסי בי רבי בון ובלחוד עד דיהוא בן נמשי. ומה טעם? בני רביעים ישבו לך עד כסא ישראל. מיכן ואילך - בליסטייא היו נוטלין אותה. אי זהו משיח? המשוח בשמן המשחה כו'. אמר רב חונה: כל אותן ששה חדשים שהיה דוד בורח מפני אבשלום שעירה הוות מתכפר לו כהדיוט".

הסוגיה בירושלמי עוסקת בשאלת קרבן חטאת של נשיא, והירושלמי קובע בה כמה הלכות:

א. יתכנו שני מנהיגים יהודים בו זמנית שיתכפרו בשעיר כנשיא, למשל, מלך יהודה ומלך ישראל, מכיוון 'שלא זה גדול מזה'. אם כן, שניהם עונים לקריטריון "שאינן על גביו אלא ד' אלוקי".

ב. מלך שתפס את השלטון באמצעות רצח - "בליסטייא" - אינו "נשיא", אלא אם כן, נמשח על ידי נביא שגם ציוה אותו לעשות זאת⁶, כגון יהוא.

ג. אפילו מלך שנמשח על ידי נביא, מתכפר בשעירה, כיחיד, ברגע שהוא מפסיד את תמיכת העם. גם כאשר הנביא מתנגד למעשי העם, כגון דוד, בזמן מרד אבשלום.

⁴ הסוגיה המקבילה בבבלי מוסיפה פן נוסף בשאלת היחס בין שני מנהיגים הכפופים לשלטון זר והיחס ביניהם (הוריות יא):

"בעא מיניה רבי מרבי חייא: כגון אני מהו בשעיר? אמר ליה: הרי צרתך בבבל. איתבייה: מלכי ישראל ומלכי בית דוד, אלו מביאים לעצמם ואלו מביאים לעצמם! אמר ליה: התם לא כייפי אהדדי, הכא אנן כייפינן להו לדידהו. רב ספרא מתני הכי, בעא מיניה רבי מרבי חייא: כגון אני מהו בשעיר? א"ל: התם שבט, הכא מחוקק, ותניא: לא יטור שבט מיהודה - זה ראש גולה שבבבל, שרודה את ישראל במקל; ומחוקק מבין רגליו - אלו בני בניו של הלל, שמלמדים תורה לישאל ברבים" כיון שסוגיא זו איננה עוסקת בשאלת חוקיות השלטון לא נדון בה במסגרת מאמר זה.

⁵ "ומלך ישראל (=אחאב) ויהושפט מלך יהודה יושבים איש על כסאו מלובשים בגדים בגרן..." (מל"א כב, י')

⁶ משנה (הוריות פרק ג משנה ג):

"ואיהו הנשיא זה המלך שנאמר (ויקרא ד, כב) 'עשה אחת מכל מצות ה' אלהיו' נשיא שאין על גביו אלא ה' אלהיו".

⁷ לא יתכן להסביר שנשיא הוא רק מי שנמשח על ידי נביא שהרי לא כל מלכי ישראל נמשחו ובודאי לא המלכים מבית עומרי שבהם עוסק הפסוק.

לגבי ציווי הנביא, יש להעיר, שאין צורך בהוראה מפורשת ללכת ולרצוח את המלך הקודם, אלא די בנבואה על תגורל העגום המצפה לו.

בבבלי⁸ (מגילה יד.-יד:) איתא:

”אביגיל - דכתיב: וְהָיָה הִיא רֹכֶבֶת עַל הַחֲמֹר וַיִּרְדַּת בַּסֶּתֶר הַהָרִי. בַּסֶּתֶר הַהָרִי? מִן הַהָר מִיִּבְעֵי לֵיהּ! אִמֵּר רַבָּה בַּר שְׁמוּאֵל: עַל עֶסְקֵי דָם הַבָּא מִן הַסְּתָרִים. נִטְלָה דָם וְהִרְאָתָה לּוֹ. אִמֵּר לֵה: וְכִי מֵרָאִין דָּם בַּלַּיְלָה? - אִמֵּר לּוֹ: וְכִי דִנִּין דִּינֵי נַפְשׁוֹת בַּלַּיְלָה? - אִמֵּר לֵה: מוֹרֵד בַּמַּלְכוּת הוּא, וְלֹא צָרִיךְ לְמִדְיָיְנִיהּ. - אִמֵּר לּוֹ: עֲדִיין שְׁאוּל קִיִּים, וְלֹא יֵצֵא טַבְעֵךְ בַּעֲלָם. - אִמֵּר לֵה: וְבוֹרוּךְ טַעֲמָךְ וְבוֹרוּכָה אַתְּ אֲשֶׁר כִּלְתִּי [הַיּוֹם הַזֶּה] מִבּוֹא בְּדַמִּים.”

הסוגיה בבבלי עוסקת בשאלת חוקיות חילופי שלטון, ובהגדרת שלטון חוקי. כאשר רק לשלטון חוקי הסמכות לדרן מורד במלכות ואף להורגו.

הרמב"ם מביא להלכה⁹ את שתי הסוגיות, בעסקו בעניין דינא דמלכותא, ומאחד אותן. מכאן ניתן להוכיח שהרמב"ם סובר ששתיהן עוסקות בשאלת חוקיות השלטון, ולא רק בשאלה מיוחדת בהלכות קורבנות. לאור זאת, מסקנותינו בעניין "שעיר או שעירה", הופכות להיות מסקנות בשאלת חוקיות השלטון.

נוכל לנסח את המסקנות בדרך זו:

א. גם מי שלא נמשח על ידי נביא, מוגדר כמלך, אם אין על גביו שלטון אחר, שהרי מלך ישראל, אחאב, שהוזכר בירושלמי, לא נמשח על ידי נביא, ושלטונו התבסס על הכרעת העם בימי אביו¹⁰. ומכאן גם ניתן להסיק, כי שאלת ההקפדה על קיום מצוות בתחום שבין אדם

⁸ וכן מופיע בתלמוד ירושלמי (סנהדרין פרק ב הל' ג):

”ותרא אביגיל את דוד וגו' א"ל מרי דוד אנא מה עבדית בניי מה עבדון בעירי מה עבד אמר לה מפני שקילל מלכות דוד אמרה ליה ומלך אתה אמר לה ולא משחני שמואל למלך אמרה לו עדיין מוניטה דמרן שאול קיים.”

שאלת ההבדלים בין הסוגיות נדונה באריכות בעמוד הימיני, עיין לעיל, הערה 1.

⁹ גולה ואבידה פרק ה הל' יח ועיין לקמן דין בדברי הרמב"ם. וכן הבין הגר"ע יוסף (יביע אומר ה, חלק אור"ח, סימן נד ד"ה ובהיותי) בשם קודמיו וז"ל:

”ומה שכתב הפנים יפות שדוד וזיה אז מלך, רוצה לומר שהוא לשיטתו שיש לו דין מלך, וכמו שאמרו במגילה (יד:) מורד במלכות הוא ולא צריך למדייניה, אבל אביגיל השיבה לו שעדיין שאול קיים ולא יצא טבעו בעולם, כלומר, ואין לו עדיין תורת מלך.”

¹⁰ מ"א טז, טז-כב. ולולא דמיסתפינא הייתי אומר, שכל תפקידו של זמרי, הורג אלה, הוא לפנות את הדרך לעמרי שמלך אחריו ללא צורך בהריגת קודמו. ועוד נלע"ד כי ההכרעה במחלוקת בין עמרי ותבני הושפעה גם על ידי אסא, שחיתן את יהושפט עם בית עומרי, עיין תוספתא (ליברמן, סוטה פרק יב הל' ג):

”כיון שהשיא אסא מלך יהודה את בתו של עמרי מלך ישראל ליהושפט בנו לאשה נגזרה על מלכות בית דוד שתכלה עם בית אחאב שני ומאלוקים היתה תבוסת אחזיהו וגו' ונפלו שניהם בו ביום זה עם זה.”

התערבות שתנצאותיה היו נוראיות ויתכן שיש בכך גם עונש על ההתערבות בסוגיה שרק העם או הנביא רשאים להכריע בה ועדיין צ"ע.

למקום, איננה רלוונטית לשאלת חוקיות השלטון, שהרי אחאב עבד אפילו עבודה זרה ממש¹¹.

ב. שלטונו של מלך שלא נמשח על ידי נביא חייב להתבסס על תמיכת העם, ולא על טרור וכידוני חיילים. קל וחומר, שהוא אינו יכול להיות מבוסס על תמיכת צבא זר¹². בזה שונים כל מלכי ישראל עד סוף שושלת יהוא, מהמלכים שמשלו אחר כך.

ג. תמיכת העם הכרחית להגדרת שלטון כחוקי, גם לגבי מלך שנמשח על ידי נביא¹³.

מסקנות אלה מעבירות את הדין ההלכתי למישור הדמוקרטי, ובעצם, הופכות את הקריטריונים הדמוקרטיים לעקרונות הלכתיים. גישה כזו, מקבלת כהנחת יסוד, שחוקיות שלטון, בישראל ובעמים, תבחן על ידי קריטריונים אחידים. זאת ועוד, יראת שמים¹⁴, שהנה קריטריון יסודי בהערכת אישיותו של היחיד, אין בינה ובין שאלת חוקיות השלטון, ולא כלום.

החובה על כל חברה ליצור מסגרת שתתבסס על חוקי צדק, שיבטיחו את זכויות היחיד ואת חובותיו כלפי הכלל, כלולה כנראה במצוות "דינין" שניתנה לבני נח¹⁵. לאור זאת, ניתן להניח, כי דינו המפורסם של שמואל "דינא דמלכותא דינא"¹⁶, מבוסס על מצוות דינין, שמוטלת על כל האנושות. על כן, דין זה מופיע בגמרא תמיד ביחס לשלטון אומות העולם, לא רק בגלל שבתקופת האמוראים לא היה שלטון ישראלי, אלא מפני שמצווה זו חלה בשווה על ישראל ואומות העולם.

שיטת הרמב"ם

הרמב"ם, בפרק בו הוא דן בשאלת חוקיות השלטון, מתחיל את הדיון באיסור ליהנות מן הגזל ולהשתמש ברכוש גזול גם אם הוא נגזל בידי אחר. כדוגמא מביא הרמב"ם (גולה ואבדה פרק ה הל' ג) את הדין הבא:

"גזל (=אדם פרטי) דקלים ועשה מהן גשור אסור לעבור עליו..."

¹¹ אפילו הכוזרי (מאמר ד אות יד), המיקל עם ירבעם מחמיר עם אחאב.

¹² עיין מל"ב טו, טז-כ.

¹³ עיין בפירוש "העמק דבר" (דברים יז, טו), שו"ן במקרה בו יש עימות בין בחירת הנביא לבחירת העם.

¹⁴ אל לנו לבלבל סוגייה זו עם שאלת הגדרת השלטון האידיאלי בישראל המופיעה ברמב"ם (מלכים פרק יא הל' ד) שם מתאר הרמב"ם את דיוקנו שלמי שרשאי לשאת בתואר "משיח":

"ואם יעמוד מלך מבית דוד הוגה בתורה ועוסק במצות כדוד אביו, כפי תורה שבכתב ושבעל פה, ויכוף כל ישראל לילך בה ולחזק בוקה, וילחם מלחמות ה', הרי זה בחזקת שהוא משיח, אם עשה והצליח ובנה מקדש במקומו וקבץ נדחי ישראל הרי זה משיח בודאי, ויתקן את העולם כולו לעבוד את ה' ביחד שנאמר כי אז אהפוך אל עמים שפה ברורה לקרוא כולם בשם ה' ולעבדו שכס אחר".

¹⁵ סנהדרין נו.

¹⁶ נדרים כח, גיטין י, ב"ק קיג, ב"ב נו:

זאת, כדי להבליט את ההבדל בין אדם פרטי הנוטל רכוש חברו ללא רשות, ובין שלטון חוקי הגובה מס, גם אם אזרחיו אינם מרוצים מכך. שאת דינו פסק הרמב"ם (שם, ה' יז):

”מלך שכרת אילנות של בעלי בתים ועשה מהן גשר מותר לעבור עליו”

הרמב"ם מרחיב את היריעה בעניין זה (שם, ה' יא) כך:

”במה דברים אמורים שהמוכס כליסטיס, בזמן שהמוכס גוי או מוכס העומד מאליו או מוכס העומד מחמת המלך ואין לו קצבה אלא לוקח מה שירצה ומניח מה שירצה. אבל מכס שפסקו המלך ואמר שילקח שלישי או רביעי או דבר קצוב והעמיד מוכס ישראל לגבות חלק זה למלך ונודע שאדם זה נאמן ואינו מוסיף כלום על מה שגזר המלך אינו בחזקת גזולן לפי שדין המלך דין הוא, ולא עוד אלא שהוא עובר המבריח ממכס זה מפני שהוא גזול מנת המלך, בין שהיה המלך גוי בין שהיה מלך ישראל”

כלומר, הרמב"ם מונה את המקרים בהם המס נגבה בדרך לא חוקית מפני שהגובה אינו מייצג שלטון חוקי, חוקי המס אינם הוגנים¹⁷ או מפני שהגובה אינו אדם הגון¹⁸ ומוחזק כגזולן. לאחר מכן, עובר הרמב"ם לדון באיסור לגזול את השלטון על ידי התחמקות מתשלום מס אמת. מכיון שיסוד הלכה זו הינו אוניברסלי מסיים הרמב"ם:

”שדין המלך דין הוא... בין שהיה המלך גוי בין שהיה מלך ישראל”

לגבי השאלה מיהו המלך לו מוקנות הסמכויות האמורות, כותב הרמב"ם (שם, ה' יח):

”במה דברים אמורים, במלך שמטבעו יוצא באותן הארצות שהרי הסכימו עליו בני אותה הארץ וסמכה דעתם שהוא אדוניהם והם לו עבדים” אם אין מטבעו יוצא הרי הוא כגזולן בעל זרוע וכמו חבורת ליסטים המזויינין שאין דיניהם דין וכן מלך זה וכל עבדיו גזולנין לכל דבר”

מקורותיו של הרמב"ם הם:

א. הסוגיה בבלי מגילה - ”במלך שמטבעו יוצא באותן הארצות”

¹⁷ אין חוק שוה לכולם ולא כולם שוים בפני החוק.

¹⁸ זו הכוונה כנראה ב”מוכס גוי” כפי שמסביר המגיד משנה, שבאותם הזמנים כל מוכס גוי היה מוחזק כגזולן, עד שלא הוכח אחרת, וכמקובל עד היום במשטרים לא מתוקנים. יש לשים לב שקלקולים מסוג זה, אף על פי שהם אינם נסבלים הלכתית, אינם משמיטים את הקרקע, מתחת רגלי השלטון, ואינם הופכים אותו לשלטון בלתי חוקי בעליל.

¹⁹ ”עבדים” לא במשמעות השלילית של הביטוי, אלא במשמעות של הביטוי במשפט המלך (שמ"א ח), על פי הפרשנות של הרמב"ם (מלכים פרק ד) ע"ש, כמבואר בהמשך דברינו.

ב. הסוגיה בירושלמי הוריות - "אם אין מטבעו יוצא הרי הוא כגולן בעל זרוע וכמו חבורת ליסטים המזויינין"²⁰.

אם כן, כל רעיון השלטון החוקי מבוסס על הציווי האלקי - "מצות דינין", ועל ההסכמה של האזרחים לאכיפת ביצועה. שאלת הגזל, נגזרת מבחינת החוקים שנקבעו כביצוע מצוות דינין, ומשאלת הזכות של השלטון לגבות מס. כמו כן, שאלת האיסור להערים על השלטון, נגזרת משאלת חוקיות השלטון.

התשובה לשאלה מה הם חוקי הצדק בישראל, שעל פיהם נקבעו הכללים בעיקר בנושא גביית המס, מופיעים בספר שמואל א (פרק ח) . שם העם הוא המבקש מלך, ובכך מתקיים התנאי היסודי של חוקיות השלטון. שמואל מפרט בפניהם את הכללים, העם מבין את הסיכונים הכרוכים בכך, ומקבל אותם עליו. בכך, הוא מכיל עצמו במנהג האוניברסלי "והיינו גם אנחנו ככל הגוים"²¹. אז ורק אז, מתחיל תהליך מציאת המועמד הפרוטנציאלי, שיוכל לכהן גם הוא רק לאחר הסכמת העם וקבלת מרותו²².

הבנה זו היא העומדת כנראה ביסוד פסקי הרמב"ם בהלכות מלכים. הוא מקדיש לכך פרק שלם. הרמב"ם פותח בקביעה (מלכים פרק ד, הל' א):

"...מכאן שנותן מס וקוצב מכס. ודיניו בכל אלו הדברים, וכיוצא בהן - דין. שכל האמור בפרשת מלך - מלך זוכה בו"

כלומר, ביסוד זכויות המלך המנויות בפרשת המלך בשמואל עומד הכלל "דינא דמלכותא דינא"²³.

גם בסיכום הפרק חוזר ומדגיש הרמב"ם (שם, הל' י):

"ובכל אלו הדברים דינו דין"

שיטת ראשונים נוספים ופסיקת ההלכה

שיטה זו, שעד כה תמכנו יסודותיה בפסקי הרמב"ם, היא כנראה שיטת ראשונים נוספים.

²⁰ הרמב"ם לא הזכיר שמעמדו של דוד בשעת מרד אבשלום היה כשל הדיוט. יתכן שסבר שהבבלי (סנהדרין קו) - בעניין ששת החודשים בהם דוד היה מצורע. ויתכן שגם מגילה יב: - בעניין היותו של דוד לשמעני בן גרא, בזמן מרד אבשלום) חולק על ירושלמי בעניין זה (אף בירושלמי מצינו דעה חולקת - ר"ה פרק א הלכה א, עיין, עמוד הימיני סימן ז, סוף סעי' ט) וצ"ע.

²¹ יש להעיר שמצינו בחז"ל (סנהדרין כ:) גם פרשנות שלילית לבקשת העם.

²² וזה כידוע פשר ההמלכה הכפולה של שאול, השלב הראשון, בחירה משמיים, השלב השני, בחירה על ידי העם.

²³ הרמב"ם ציטט כלל זה בתרגומו העברי: "ודיניו בכל אלו הדברים, וכיוצא בהן - דין".

על דברי המשנה (גיטין ט):

“שטרות העולים בערכאות של עובדי כוכבים, אע”פ שחותמיהן עובדי כוכבים - כשירין, חוץ מגיטי נשים ושחרורי עבדים”

מעיר רש”י (שם):

“כשרין - ודינא דמלכותא דינא, ואף על פי שהנותן והמקבל ישראלים הם.

חוץ מגיטי נשים - דלאו בני כריתות נינהו הואיל ולא שייכי בתורת גיטין וקידושין אבל על הדינין נצטוו בני נח. וכן שיחרורי עבדים, דבכל פמולא דאורייתא שוה שחרור לגט אשה דגמרינן לה לה.”

פשוט לרש”י שהמקור לכלל דינא דמלכותא הוא מצוות דינין, ממילא, הוא דין אוניברסלי, שכל עוד אין הוא מתנגש עם ההלכה הוא מחייב גם מבחינת ההלכה.

הרשב”ם (ב”ב נד: ד”ה והאמר), נכדו של רש”י, בהסברו לכללו של שמואל מגריר :

“כל מסים וארנוניות ומנהגות של משפטי מלכים שרגילים להנהיג במלכותם דינא הוא, שכל בני המלכות מקבלים עליהם מרצונם חוקי המלך ומשפטיו והלכך דין גמור הוא ואין למחזיק בממון חבירו על פי חוק המלך הנהוג בעיר משום גזל”

דבריו בנויים על שתי הנחות יסוד :

א. סמכות השלטון מבוססת על הסכמת העם.

ב. מערכת חוקי המס של שלטון חוקי מחייבת מבחינה הלכתית.

על כן, אין למחזיק בממון על פי החוק לחשוש לגזל כיון שדינא דמלכותא דינא. גם לפי דבריו ברור שיש מכנה משותף אוניברסלי להלכה זו.

הרמב”ן בחידושו (ב”ב נה. ד”ה אם כן) כותב את הדברים במפורש :

“אלמא דינא דידעי לכולהו מלכי, ואף במלכי ישראל הקדושים דיני המלך ידועים, כמו שכתוב בקבלה על ידי שמואל הנביא”

לרמב”ן ברור :

א. שאין כל הבדל בין דינא דמלכותא באומות העולם ובישראל

ב. ה”דינא” המחייב הוא הדין הידוע, כנהוג בכל אומה, וכפי שנקבע גם בחוק הישראלי בימי שמואל.

בפירושו לתורה קשה לרמב”ן מה פשר הציווי ‘לא תוכל לתת עליך איש נכרי’ אם המלך הוא זה שהקב”ה בוחר כפי שהתורה מפרשת :

“שום תשים עליך מלך אשר יבחר ד’ אלקיך”

בתירוצו, הרמב"ן (דברים פרק יז פס' טו) מקצין את הדברים עוד יותר:

"ודעתי בדרך הפשט, כי טעם "אשר יבחר" שכל מולך על עמים, מאת האלהים היא לו. כענין שכתוב (דניאל פרק ד פס' כט) 'די שליט עלאה במלכות אנשא ולמאן די יצבא יתננה'. וכך אמרו (כ"ב צא:): 'אפילו ריש גרגותא מן שמיא מוקמי ליה'. יאמר 'שום תשים עליך מלך' כל אשר יהיה נגזר מן השמים שימלוך, ואם הוא מקטני שבטי ישראל ומשפחתו הצעירה, אבל איש נכרי לא תמליך עליך לעולם"²⁴

לפי תירוצו זה של הרמב"ן מתברר כי כל המלכים בעולם שואבים את סמכותם מבחירת העם²⁵, שמבטא בבחירתו את רצון מלך מלכי המלכים, בבחינת קול המון קול שדי. כמו כן, ברור שאין כל הבדל מלכי ישראל למלכי האומות לעניין דינא דמלכותא²⁶.

הריטב"א (כ"ב נה. ד"ה הני) כמו מורו ורבו הרמב"ן מפרש גם הוא :

"והסכימו הר"י ובעלי התוספות²⁷ והרמב"ן שאין אומרים 'דינא דמלכותא דינא' אלא בדברים שהם מחוקי המלכות הקבועים והידועים. אבל אם המלך קובע ועשה דין חדש, לאו דינא הוא, עד שיסכימו עליו כל אנשי מלכותו. ולכי הא לא אמר שמואל 'דינא דמלכא דינא' אלא 'דינא דמלכותא'. ומצינו בדברי שמואל שפירש לישראל חוקי המלך... והוא האמור בסנהדרין (כ:): 'כל האמור בפרשת המלך מלך מותר בו'."

שני העקרונות של הרמב"ן על פי הריטב"א, מקובלים גם על ר"י ובעלי התוספות. דינא דמלכותא הוא פונקציה של הסכמת העם לקבל את חוקי המלכות, והיא המקור המשותף באומות העולם ובישראל להלכה זו. החוקים הידועים הם בעצם החוקים המוסכמים.

על פי זה, נוכל להוסיף את הר"ן (כ"ב נה. ד"ה ורב הונא) לרשימת הראשונים שהבינו את הסוגיה בדרך זו:

"לכל המלכים יש חוקים ידועים... שהרי אפילו במלכי ישראל כתב להם שמואל מה שהמלך מותר בו"

יש לציין שהשולחן ערוך (חור"מ סימן שסט סע' א) העתיק לשון הרמב"ם כמעט מילה במילה,

²⁴ ומחדש הרמב"ן חידוש עוד יותר גדול:

"וכן על דרך הפשט המקום אשר יבחר ה' אלהיך בו, כל שיבנו שם בית המקדש לה' הכל מרצון ה'"

²⁵ שהרי התורה מטילה לפי פירוש זה את ההכרעה רק על כתפי העם וממילא כך גם באומות העולם לשיטתו. אמנם אין הרמב"ן מבאר כיצד או מה היא הדרך המומלצת לביטוי רצון העם. על כן נראה לומר שהתורה השאירה זאת להחלטת כל עם לפי הזמן והמקום ובלבד שלא תהא זו השתרדות בכח הזרוע.

²⁶ שהרי החוק הידוע לעם הוא המחייב.

²⁷ דלא כמו שהביא בשמם הר"ן על נדרים, עיין בפתיחה. עיין עוד בתוספות (סנהדרין כ: ד"ה מלך) ובשיטתו היחידאית בנושא משפט המלך.

וכן הרמ"א במפה (שם)²⁸. משמע מדבריהם שהם אינם מחלקים בין מלכי ישראל ומלכי אומות העולם.

סיכום

סמכות המלך מקורה בציווי אלוקי בתורה, על פי ציווי זה העם הוא זה שקובע את מנהיגיו. סמכות מנהיג זה, נובעת מהסכמת העם, ומותנית בהיות חוקיו חוקי צדק - הבטחת זכויות היחיד והבטחת מחויבות היחיד לכלל.

עקרונות אלה מחייבים כל שיטת ממשל שהיא, ואין הבדל בין ישראל לאומות העולם בעניין זה. שהרי גם אומות העולם הצטוו במצוות "דינין", שעל פי הראשונים כוללת גם את סמכות המלך.

לישראל מערכת חוקים שנקבעה בימי שמואל הנביא, בהסכמת העם, עקרונותיה מחייבים לדורות.

שאלת יראת השמיים של העומדים בראש הרשות המבצעת אינה רלוונטית לשאלת חוקיות השלטון. אמנם, עלינו לשאוף לשלטון אידיאלי, כפי שמתואר בהלכות מלכים לרמב"ם.

²⁸ שם ובעיקר הכרעתו הגה לטע' ת. ועיין שם עוד בהגה לטע' יג, שם דן הוא במקרה של התנגשות בין חוקי התורה לחוקי המלך, וכבר הערנו לעיל שלא נדון בשאלה זו במאמר זה.